INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI BADIIY MATNNI TAHLIL QILISHGA O‘RGATISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Utanbayeva Dildora Abdixadirovna, GulDPI “Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi, p.f.f.d
e-mail: dildorautanbayeva28@gmail.com
Yuldasheva Nigora Sultanovna, GDPI “Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi(boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi magistranti
e-mail: yuldashevanigora@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini badiiy matnni tahlil qilishga o‘rgatishda integrativ yondashuvning ahamiyati, badiiy matnni o‘qish, uni tushunish va tahlil qilish orqali o‘quvchilarda estetik madaniyatining oshishi, kommunikativ qobiliyatlarining rivojlanishi, mustaqil va ijodiy fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish ko‘nikmasining hosil bo‘lishi, nazariy bilimlarning amaliy faoliyatda qo‘llash kompetensiyasining shakllanishiga erishish, “matn”, “badiiy matn”, “integratsiya”, “integrativ yondashuv” so‘zlarining lug‘aviy va mazmuniy ma’nosi masalalari yoritilgan. Shuningdek, matn ustida ishlash, badiiy matnni o‘qish va tushunish, ta’lim jarayoniga integrativ yondashuv bo‘yicha respublikamizda, MDH davlatlarida hamda xorijda tadqiqot olib borgan olimlarning fikrlari tahlil qilingan va subyektiv munosabat bildirilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, badiiy matn, matnni tahlil qilish, matn ustida ishlash, matnni o‘qish va tushunish, matnni o‘qish ko‘nikmasi, integrativ yondashuv, integratsiya, soddalik, tushunarlilik, ta’lim-tarbiya jarayoni, mustaqil va ijodiy fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish, kommunikativ qobiliyat.

SCIENTIFIC-THEORETICAL FOUNDATIONS OF TEACHING ELEMENTARY STUDENTS TO ANALYZE ARTISTIC TEXT ON THE BASIS OF AN INTEGRATIVE APPROACH

Abstract: this article covers the importance of an integrative approach in teaching elementary students to analyze an artistic text, the increase in aesthetic culture in students through reading, understanding and analyzing an artistic text, the development of communicative abilities, independent and creative thinking, the formation of a logical inference skill, the achievement of the formation of competence of the application of theoretical knowledge in practical Also, the opinions of scientists who conducted research in our republic, CIS countries and abroad on work on the text, reading and understanding the artistic text, an integrative approach to the educational process were analyzed and subjectively reacted.

Keywords: elementary grade, artistic text, text analysis, work on the text, reading and understanding the text, text reading skills, integrative approach, integration, simplicity, intelligibility, educational process, independent and creative thinking, logical inference, communicative ability.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ АНАЛИЗУ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Аннотация: В данной статье рассматривается значение интегративного подхода в обучении младших школьников анализу художественного текста, повышение эстетической культуры учащихся через чтение художественного текста, его понимание и анализ, развитие их коммуникативных способностей, формирование самостоятельного и творческого мышления, умения делать логические выводы, достижение формирования компетенции применения теоретических знаний в практической деятельности, “текст”, освещаются вопросы словарного и содержательного значения слов ”художественный текст“, ”интеграция“, ”интегративный подход". Также были проанализированы мнения ученых, проводивших исследования в нашей республике, странах СНГ и за рубежом по работе над текстом, чтению и пониманию художественного текста, интегративному подходу к образовательному процессу, и дана субъективная реакция.

Ключевые слова: начальный класс, художественный текст, анализ текста, работа над текстом, умение читать и понимать текст, умение читать текст, интегративный подход, интеграция, простота, разборчивость, учебно-воспитательный процесс, самостоятельное и творческое мышление, логическое умозаключение, коммуникативные способности.

Kirish. Mamlakatimiz umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilarining badiiy matnni tahlil qilish ko‘nikmasini oshirish bugungi kundagi dolzarb vazifalardan hisoblanib, bu borada innovatsion yondashuvlar, xususan integrativ yondashuvni tatbiq qilish badiiy matnni tahlil qilish va uni tushunish kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy matnni tahlil qilish ko‘nikmasi ularning mustaqil va ijodiy fikrlashlari va mantiqiy xulosa chiqarishlariga asos bo‘ladi.

O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi [1] Qonuni hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi [2] Ffrmonida mamlakatimizda ta’lim sifati va samaradorligini oshirish bo‘yicha belgilangan vazifalar ta’lim sohasi xodimlari, o‘qituvchilarga kasbiy rivojlanishi uchun o‘z ustida ishlash, o‘quvchilarni xalqaro dasturlarga samarali tayyorlash, shuningdek, jahondagi tengdoshlari bilan tenglasha oladigan darajada bilimli yoshlarni tarbiyalash, o‘quvchi-yoshlarning mustaqil, ijodiy, mantiqiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish talabini qo‘ymoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Respublikamizda matn ustida ishlash, badiiy matnni o‘qish va tushunish, matn asosida topshiriqlar tuzish masalalari Sh. Sariyev, K. Mavlonova, M. Asqarova, F. X. Aminova, T. Ziyadova, У.Qayumxo‘jayeva A. Nisanbayeva, Sh. Nurullayevalar; ta’limga integrativ yondashuv masalasi N. Ahmedova; ta’lim jarayonidagi integratsiyaning psixologik-pedagogik, metodik muammolari Sh. Abduraimov, U. Sh. Begimqulov, R. A. Mavlonovalar tomonidan tadqiq etilgan.

MDH davlatlarida matnni o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari E. V. Belina, M. Mokina, G. M. Perova, В. А Бородина, А. Р. Лурия,. М. Р. Львов, Е. М. Катоновалар tomonidan tadqiq etilgan.

Xorijda matn axborotlari bilan ishlash, matn va uni o‘qish, tushunish malakalarini rivojlantirish muammolari Britt M. A., Goldman S. R., Langer J. Christianson K, S. G. Luke, M. Medvel, N. Metyular tomonidan tadqiq etilgan.

F. X. Aminova “Asar birinchi marta o‘qilgandan so‘ng o‘tkaziladigan suhbat, birinchidan, o‘quvchilarga qanday ta’sir etganini bilish, ikkinchidan, bolalar matnni tahlil qilishga qiziqtirish bilan darsda faol ishlashga sharoit yaratish maqsadini ko‘zda tutadi” [4] deb olib borgan tadqiqot ishida izohlab o‘tgan.

M. Mokina “Matnni o‘qish va tushunishga tayyorgarlik ishlarini tashkil etish xilma-xil shakllarni qo‘llashdan boshlanadi” -deya izohlaydi.

N. Ahmedovaning ta’kidlashicha, “Bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida qurishni takomillashtirish ta’limda integratsiyaning birligi fenomeni haqidagi ilmiy axborotni tadqiq qilishga asoslanadi” [4]. Demak, integrativ yondashuv asosida kasbiy tayyorgarligi takomillashgan o‘qituvchilar ta’lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlar, innovatsion va axborot texnologiyalarini tatbiq qilgan holda o‘quvchilarga ilmiy asoslangan nazariy ma’lumotlarni beradi va o‘quvchilarda shu nazariy ma’lumotlarni amaliy faoliyatda qo‘llay olish komptensiyasi hosil bo‘lishiga erishadi.

Muhokama va natijalar. “Matn” so‘zi rus va ingliz tillarida chop etilgan adabiyotlarda “tekst” (lotincha “textum” asosida shakllantirilgan “text”) shaklida qo‘llanilib, “bog‘lanish”, “birikish”, “aloqa”, “birikma” kabi ma’nolarni bildiradi”. “Matn ustida ishlash mohiyat e’tibori bilan asar mazmunini o‘zlashtirish, g‘oyaviy-badiiy xususiyatlarini o‘rganish va shu asosda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash malakasini shakllantirish orqali ma’naviy-axloqiy tarbiya berish vazifasiga xizmat qiladi” [6].

“Badiiy matn badiiy asar mazmunini ifodalagan, funksional jihatdan tugallangan, tilning tasvir imkoniyatlari asosida shakllangan, o‘zida turli uslub ko‘rinishlarini muallif ixtiyoriga ko‘ra erkin jamlay oladigan, kishilarga estetik zavq berish xususiyatiga ega bo‘lgan g‘oyat murakkab butunlik hisoblanadi. Badiiy matnda boshqa uslub matnlarida bo‘lganidek qat’iy mantiq, soddalik, tushunarlilik, normativlikka qonuniyatlarga to‘la-to‘kis amal qilinavermaydi. Unda badiiy tasvir vositalaridan unumli foydalaniladi. Ta’sirchanlik birinchi planga ko‘tariladi. Ohangdor, jozibador so‘zlar ko‘p qo‘llaniladi” [8]. Binobarin, matndan anglashilgan g‘oyaviy mazmun asosi o‘quvchilarni yuksak tafakkurga ega darajasida bo‘lishga undaydi.

Pedagog va metodist olimlarning izlanishlarida qayd etilishicha, “pedagogika ensiklopediyasida “integrativ yondashuv” tushunchasi quyidagicha talqin qilingan: integrativ yondashuv – ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarishda boshqariluvchi obyektga bir necha yondashuvlar (vaziyatli, tizimli, innovatsion va h.k..)ni birgalikda qo‘llashni anglatuvchi tushuncha. Mazkur atama umumlashtirilgan yondashuvlarni ifodalaydi” [4]. Bizningcha, innovatsion yondashuv, konteksli yondashuv, kommunikativ yondashuv kabi yondashuvlarni integratsiyalagan holda ta’lim jarayoniga tatbiq qilish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy matnni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Bu tushunchani o‘qitishning mazmuniy va protsessual tomonlarining birligi sifatiga qarab, M.N.Berulava ta’lim mazmunini integratsiyalash deganda “ta’lim oluvchilar bilimlarining tizimliligi va zichligi ortishi bilan kechadigan ta’lim mazmunining strukturaviy elementlarining o‘zaro ta’siri jarayoni va uning natijasini tushunadi” [5].

Boshlang‘ich maktabda badiiy matnni mazmuni, tushunchasi, shakli yoki tafsiloti darajasida tushunish uchun badiiy asarni yaxlit tahlil qilish asosiy usul bo‘lib qolishi zarur. Bizningcha, bu masalani hal qilishda asosiy narsa kichik o‘quvchida o‘qiganlari haqida mulohaza yuritish, turli o‘quvchilar uchun ma’no noaniqligini, badiiy matnning ko‘p qirrali va ko‘p ma’lumotliligini ko‘rish istagini shakllantirish va rivojlantirishdir. Bunday ishda o‘quvchiga yo‘naltirilgan ma’lum turdagi savollar yordam beradi:

1. O‘qish paytida qanday fikrlar va his-tuyg‘ular paydo bo‘ldi?
2. O‘qish paytida qanday savollar paydo bo‘ldi (o‘qishdan keyin)?
3. Sizningcha, muallifni yozishga nima undadi?
4. Muallif matnda nima haqida o‘ylaydi?
5. Sizningcha, hikoyaning qaysi sahnasi eng muhim va nima uchun?

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘qish savodxonligi darslarida badiiy, ilmiy-ommabop matnlar vositasida ko‘plab ma’lumotlarga ega bo‘ladilar. Shu bilan bir qatorda, ma’lumotlar o‘quvchilarning bilimini oshiradi, ijodiy fikrlashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihat tabiiy holki, muayyan kontekst mazmunida turli ma’lumot yotadi. Bu esa o‘quvchilarning ma’lumotlar bilan ishlash, keng qamrovli bilimni takomillashtirish rivojiga zamin yaratadi.

O‘qish savodxonligi darsliklarida axborot, idrokni va tafakkurni potensialligini belgilovchi ilmiy, badiiy, hikoya, muhokama matnlarining berilishi matnni o‘qib tushunish, uni tahlil qilish ko‘nikmasining rivojlantirilishini tezlashtiradi. Shu bilan bir qatorda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki va yozma nutq ustidagi kuzatishlar, matnning sintez qilish strukturasi va mazmunini mustaqil tushunilishi talab qilinmoqda. Ma’lumki, matn tarkibidagi gaplar, fikrlar, maqol va hikmatli so‘zlar bilan tanishish bunday so‘zlarni matndan xulosaviy ma’no chiqarish bilan yakunlanadi. Har qanday matnga tanlanadigan so‘zlar qanchalik tarbiyaviylikka, so‘zni qanchalik yaqqol taqdim etmasin, so‘zning faqat konteksdagi ma’nosi bilan va so‘zlar orasidagi aloqaning bog‘liqligini o‘zida mujassam qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari matnni tahlil qilib, idrok etganda matn tarkibidagi barcha so‘zlarning ma’nosini o‘zi mustaqil ravishda tushunib, erkin holatda qiynalmasdan og‘zaki va yozma bog‘lanishli nutq tuza olishi ahamiyatli.

Xulosa. Boshlang‘ich maktabning to‘rt yillik davri o‘quvchining eng faol rivojlanish davri bo‘lib, o‘quvchining keyingi dunyoqarash, tafakkur qilish, munosabat bildirish va ma’naviy rivojlanishi uchun poydevor vazifasini bajaradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini badiiy matnni tahlil qilishga o‘rgatishda integrativ yondashuvning o‘rni nihoyatda ahamiyatlidir. Badiiy matnni tahlil qilish o‘quvchilarni estetik madaniyatining oshishga, kommunikativ qobiliyatlarining rivojlanishiga, mustaqil va ijodiy fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish ko‘nikmasining hosil bo‘lishiga, nazariy bilimlarning amaliy faoliyatda qo‘llash kompetensiyasining shakllanishiga, dunyoqarashining kengayishiga zamin yaratadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini badiiy matnni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish o‘quvchilarni egallagan bilim va ko‘nikmalarni integrativ yondashuv asosida muntazam mustahkamlab borishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637. 2020-yil 23-sentabr. https://lex.uz.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. PF-60-son. 2022-yil 28-yanvar. https://lex.uz

3. Ahmedova N.H. Integrativ yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Diss. – Toshkent, 2020. – B. 268.

4. Aminova F. O‘quvchilarni muloqot matni yaratishga o‘rgatishning didaktik asoslari. Diss. – Toshkent, 2007. – B. 19-21.

5. Берулава, М.Н. Интеграция содержания образования / М.Н.Берулава. – Москва: Педагогика, Бийск: Науч.-изд. центр БиГПИ, 1993. – 172 с.

6. Matjon S. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996. 108-b.

7. Мокина М. Чтение – основа грамотности. Ж. Этносфера. –Москва, 2008. – С. 200.

8. Yo‘ldoshev M., Muhamedova S., Saparniyazova M. Matn lingvistikasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Ishonchli hamkor”, 2021. 135-136-b.